

Védett társadalmak...

Javaslom: emlékezzünk! Fogadjuk el, hogy nem kárbavesztett az energia és a fáradság — a visszatekintésre. Egy valahai múlt, amely — sajnos — jelzővé degradálódott, elveszítve mély és valóságos értelmét a mindennapokban és a köztudatban egyaránt. Tán mert túlságosan is el vagyunk foglalva mindennapi nyűgeinkkel, s éppen ezek a nyűgök-bajok teszik olykor hiteltelenné elveinket és valahai forrásait. Ilyen helyzetben természetesen nem csoda, ha értetlenül állunk társadalmi-politikai praxisunk sok fejleménye előtt, mint ahogyan az sem csoda, hogy egyre gyakrabban vagyunk hajlamosak bizonyos alapvetéseket is kétségbe vonni a mindennapi gyakorlat gyengélkedése okán. Pedig a gyakorlat és az elvek viszonyát, s a gyakorlat korlátozott eredményeit, gondjait nem bizonyos, hogy jól értelmezzük, ha az elvekben önmagukban keressük a hibák okait, s nem az elvek és gyakorlat kölcsönhatásának lehetséges és valóságos következményeit vizsgáljuk. Például egy történelmi korszakban.

Gondokkal, bajokkal küszködnek ma a szocialista országok. Messze nem olyanokkal, mint Latin-Amerika vagy az afrikai, ázsiai országok nagy része, de messze nagyobbakkal, mint amilyenekre valaha is számítottunk volna. Mert kétségtelen, hogy a szocialista országok jelentős és a világtárlatnál jóval gyorsabb fejlődést mutattak fel jó néhány évtizedig, s éppen ezért lehetett vonzó a szocializmus eszméje és gyakorlata rengeteg fejlődő országban, évtizedeken át. Most pedig e megszokás birtokában egyszerűen nem értjük saját megtorpanásunkat sem, csak úgy, mint a többi szocialista országot. És azt kell látnunk, hogy Jugoszlávia hivatalosan is deklarálja, hogy válságperiódust él át, hogy a Szovjetunióban a „gláznosztj” és a „peresztrojka” minden, csak nem politikai szólam, hanem a „válságmegelőző állapot” feloldásának politikai alapja. És aligha lehet nem észrevennünk, hogy rajtuk kívül még gondokkal küzd Lengyelország, Kuba, Vietnam, s így vagy úgy, más szocialista országok is. Ha pedig a dolgok így mutatkoznak meg a számunkra, alighanem naivitás lenne nem keresni a közös gyökereket, amit végül is megtesznek mások is. Ráadásul — szerintem szerencsére — a szocialista országokban is.

Sokfelét olvastam már e tárgyban, sokféle véleménnyel találkozottam, amelyek nyilván formáltak a magamét is, s egyben elteltem a gondolatokkal, mint például a jugoszláv Mitar Mihajlica vagy Branko Pribicevic, akik nagyon is figyelemre méltó tanulmányaikban (ismerteti a Valóság 87/6. száma) nem kevesebbet fejtenek ki, mint hogy a szocialista társadalmak valamilyen lényegüket tekintve képtelenek mai gondjaik megoldására. Mert bennük a politikai-társadalmi szempontok primátusa következtében a gazdasági szféra egyszerűen nem viselkedhet sajátosságainak megfelelően (a bármiféle tökésként, a vállalkozó vállalkozóként stb.), így pedig végül is reménytelen helyzetbe kerül az a társadalom, amely csupán a gazdasági szférára építhet, de éppen azt nem hagyja, nem hagyhatja valóban és korszerűen kibontakozni.

Mit mondjak, a szerzők gondolatai legalább annyira tűnnek megfontolandónak, mint kiegészítendőnek. Kiegészítendőnek, például a múlttal, a marxista és munkásmozgalmi gondolkodás gyökereivel és millió, történelmileg adott időszakokban meghatározott gyakorlati összefüggésével. Részletesebben nyilván nincs mód a terjedelmi korlátok miatt, de a pragmatikus szocialista gondolkodás főbb eredőit azért számba vehetjük.

Például azt, hogy a mai értelemben vett szocialis-szocialista mozgalmak bölcsője a XVIII–XIX. század volt, s Marx politikai gyakorlatot (társadalmi forradalmakat) meghatározó filozó-

Sokáig védett szituációban éltünk mi, személyenként és összességünkben is itt, Magyarországon. Védett szituációban egy olyan politikai gyakorlat által meghatározott társadalmi létezésben, amely elvileg és gyakorlatilag a termelők pártján állt és áll, kínos-keserves-tragikus történelmi tapasztalatokban szembesülve a fogyasztói attitűddel, mint a társadalmi munkatevékenység bizonyos rétegek által való extra kisajátításával. Csak-hogy elérkezett egy korszak, amelyben a termelők alany vált a fogyasztás első számú alanyává is, s védett helyzetében képtelenné vált bizonyos szempontból arra termelőként, hogy igényei szerint tisztessen ellássa önmagát — fogyasztóként.

fiatalközigazgatási, bizonyos értelemben politikai gondolkodásának alapvető elménye a XIX. század eleji Anglia gazdasági és emberi relációjából, s a kor politikai viszonyaiból származtak. Márpedig ez volt a munkásszótály elnyomorodásának nagy korszaka, amikor is ráadásul sorozatosan buktak el az európai forradalmi (polgári forradalmi) kezdeményezések, restaurációk sorát hozva magukkal. Vagyis ez volt a társadalmi-politikai szkepszis nagy időszaka minden épeszű gondolkodó számára. Együttal viszont a XVII. században induló ipari forradalom éppen ekkorra látszott minőségileg ki-
fulladni. A korban élő gondolkodó viszonylag könnyen hihette azt, hogy generális előrelépés inkább csak mennyiségi módon kínálkozhat az ipari-technológiai szférában, mert hisz a minőségi változások csirái a XIX. század első felében Európában még nemigen mutatkoztak, s az Egyeült Államokban is jórészt csak kezdeti stádiumban szunynyadoztak.

Mindennek eredménye a szocialista mozgalmak klasszikus időszakában, csak úgy, mint a marxista ideológia által meghatározott későbbi, társadalmi praxist formáló időszakában lényegében egy mindennekfölött való alapelv lett: a termelő védelmének alapvető szükségessége és követelménye. Pontosabban e védelem központjába a tőkés világban a termelés legkiszolgáltatottabb eleme, a munkás lépett. Az, aki nincstelenként a saját keze munkájával szolgálja a javak előállítását, amelyekből — minthogy politikai erőként sokáig nem tudott felépni — minimálisan részesedett, mert a komplex gazdasági tevékenység javát — extraprofit formájában — a gazdasági-politikai-társadalmi hatalmat bíró grémium sajátította ki.

Közben azonban változott a helyzet. Igaz, jórészt századunkban, s az amerikai kontinensről kiindulva, ahol is meglehetősen más játékszabályok érvényesültek, mint Európában. Ezek a hatások — többek közt éppen az Egyesült Államok két világ-háborúban és utánuk játszott szerepe következtében — alapvetően módosították Európa és a világ gazdasági-politikai mechanizmusait. Mindemellett a Szovjetunió II. világháborúbeli szerepe, világhatalomként való megjelenése, a szocialista világrendszer kialakulása is alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a világban generális politikai-társadalmi változások menjenek végbe. (Beleértve a tőkés világhatalmak társadalmi mechanizmusait is.)

Számomra alapvetően úgy tűnik, kölcsönhatások eredménye volt a világban végbemenő jelentős változások jó része. Csak mintha nem mindenben tudtunk volna időben és megfelelő módon alkalmazkodni e helyzet-hez, amint ezt mai gondjaink meglehetősen jól mutatják. Mert miközben a világ változott körülöttünk, mi sok szempontból — pillanatnyi politikai és több-

ségi érdekek által meghatározottan — ragaszkodtunk a XIX. század elejéről datálódott alapelvekhez (bár sajnos, Kelet-Európában a XX. század első fele sem volt különbség), amelyek szerint a szocialista társadalom és politika középpontjában a termelő érdekei állnak, s legfőbb dolgunk a termelő védelme. Legyen szó a munkásról, aki mindig is a termelési-fogyasztási folyamatok legkiszolgáltatottabbja, vagy az immár „társadalmiasított”, társadalmi vagyont képező szocialista vállalatokról, amelyeket, mint a szocialista nemzetgazdaság alapjait, mindeképpen védelemben kell részesíteni! Ehhez pedig viszonylagossá kellett válniuk a piaci folyamatoknak, mint meghatározó tényezőknek.

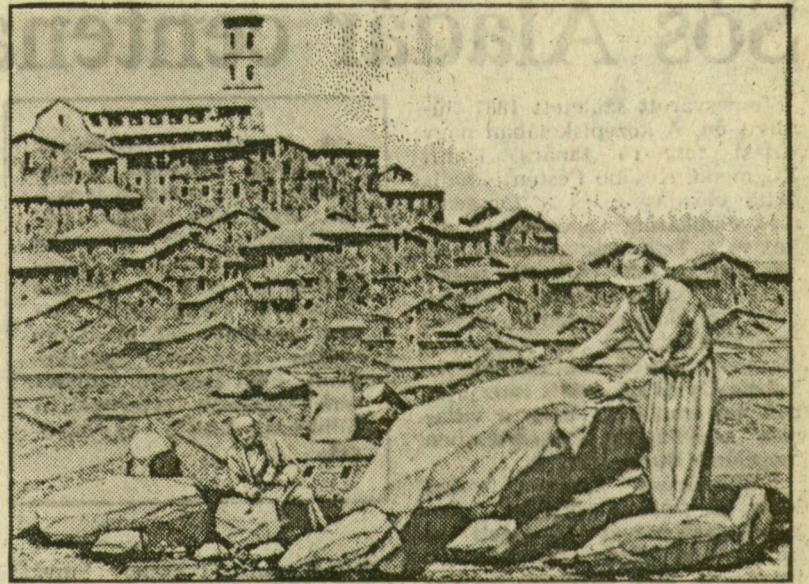
Ha jobban belegondolunk, ennél tisztességesebb elvet aligha lehetne kitalálni és alkalmazni. Annak érdekében, hogy aki dolgozik, sose kerüljön többé a társadalmi, gazdasági, politikai el lehetetlenülés helyzetébe. Például olyan helyzetbe, hogy a tőkés gazdaság „szeszélyei” folytán elveszíti munkáját, s nem tudja eltartani családját. Sőt, olyan társadalombiztosítási hálózatot és rendszert alkalmaztunk a dolgozó egyén és családja védelmére, egyre kiterjedtebb módon, amelynek alkalmazására immár a legtöbb fejlett ipari ország rákényszerült, a mi példánk alapján. Sőt, reálértékben immár többet is tudnak sokszor nyújtani. S tán éppen itt kezdődik az igazi gondunk.

Többet képesek nyújtani? Sok szempontból igen, hiszen többszöröse Európa sok országában az egy főre jutó nemzeti jövedelem a miénknek. Csakhogy nyilván ennek is oka van. Például az, hogy a kapitalista országokban nem védtek vállalatokat bizonyos határokon túl, a közérdekre hivatkozva, óva a világgazdasági hatásoktól. Többkevesebb bizonytalankodás után abból indultak ki, hogy a termelő érdekei helyett a fogyasztó érdekeit kell nyomatókosabban védeni. Vagyis kapjon olcsón korszerű és minőségi terméket vállalat és egyén. Ez pedig csak úgy érhető el, ha a termelőt — vállalatot és egyént — valóban kiteszik a világméretű követelményrendszernek.

Nálunk viszont sokáig mintegy kiszűrtük a változást — kikényszerítő okokat a praxisból, a termelő — vállalat és dolgozó — védelme okán. Kiterjedt és óriási összegeket fölemésztó hálózata alakult ki a megtermelt javak újraelosztásának magában a termelői szférákban, a gyöngéledő termelő szervezeteknek juttatott állami támogatások, s a lépést nem tartó, képtelen egyéneknek adott jelentős bérek formájában. Mindez nemcsak a költségvetést terhelte viselhetetlenül túl, hanem lehetővé tette az avított formák konzerválódását is, elfogyasztva az újraelosztáshoz szükséges alapokat, leépítve az ezen alapok előállításához szükséges hatékonyságot.

Most, úgy tűnik, mégiscsak lépünk kell. A társadalmi védeltséget a termelői szférából fokozatosan részben áthelyezve a fogyasztói tereumba, vállalatok és polgárok esetében egyaránt. Mint ahogyan például a Szovjetunióban szeretnék végre megszüntetni a sorban állást, a mennyiségi és minőségi áruhiányt. Nyilván nem egy-két évre számítva ezt a folyamatot. Mint ahogy alig akad olyan szocialista ország, amely kimondva vagy kimondatlanul ne akarna megújulni, kitörni adott helyzetéből és korlátaiból. Például Magyarország, ahol politikai és kormányzati döntések egyaránt afelé mutatnak, hogy végre a társadalmi-gazdasági-politikai praxis egészében minőségi lépésekre készülünk, a lépéstartás érdekében. Úgy tűnik, hogy a termelő helyett nyomatókosabban részesítjük majd védelemben a fogyasztót (aki termelőként így kénytelen lesz értelmebben viselkedni, hogy fogyasztóként is jól járjon), s a társadalom összetettebb érdekeit.

SZÁVAY ISTVÁN

RÉKASSY CSABA GRAFIKAJA

Színek és helyek

SAROKHÁZ

A Vörösmarty és a Deák Ferenc utca sarkán — a színházzal, a törvényszékkal és a Juhász Gyula Művelődési Központtal átellenben — áll egy takaros épület. Napjainkban a Bartók Béla Művelődési Központ birtokolja. Valaha, réges-rég itt székelt a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara.

Apám 1950 tavaszán beadta az ipart. A szabósággal felhagyva ettől kezdve már csak az egyik belvárosi MDP-szervezetbe járgatott el délutánként-esténként, az Aradi vértanúk terére, abba a házba, amelyben most az OTP-kirendeltség üzemel. Egy nyáreleji napon aztán örömmel újságolta, hogy behívták a pártbizottságra és megkérdezték tőle, hogy elvállalná-e egy ezután indítandó belkereskedelmi szakiskola gazdaságvezetői-gondnoki teendőit? A kisiparosi létbizonytalanságból átkerülni a havifix masszivitásába. A maiak tán el se tudják képzelni, mit jelentett ez akkoriban.

Az iskolát a célból szervezték, hogy a frissen kialakított szocialista kereskedelem számára kádereket — eladókat, boltvezetőket — képezzenek. Hathetes turnusokban. Egyaránt felvértve őket a szakma, valamint a Nagy-Klasszikusok tanításainak ismeretével. Maig emlékezetemben él a korabeli tanterv egyik sarkalatos pontja: a pultagitáció. Elvégre — hirdette a tan — minden lehetséges alkalmat ki kell használni, hogy újra és újra megbombázzuk a honpolgárok nehezen fejlődő tudatát. A kereskedő olyan posztón áll, ahol nap mint nap találkozási alkalmak adódnak. S miközben szíves szóval kínálja a portékát, sort keríthet a napi politikai események irányult megvilágítására is. Leleplezheti az ellenséget — esetleg netán pont a vevő személyében — rávilágíthat a munka, a termelés, továbbá az imperializmusellenes ádáz küzdelem legfrissebb áttűtő sikereinek korszakos jelentőségére. És így tovább. Hát körülbelül ez volt — lett volna — a pultagitáció. A módszer különösen akkor hódított tetemes tért, mikor (ugrasszerű gyorsasággal) eltűnt az áru a polcokról. Ekkor már nem kellett a portéka kínálatával bibelődni. Minden erőt az elsőpró lendületű agitációra lehetett fordítani.

Az ország minden részéből érkeztek hallgatók a belker. szakiskolába. Férfiak, nők vegyesen. Utóbbiak többsége közvetlenül a főzőkanál mellől és a háziasszonyi életformából került a rohanó idő (1950) forgatagába. Olyanok is szép számmal akadtak köztük, akik eladdig a szülőhelyükön kívül más városban még sosem jártak. Így aztán többé-kevésbé érthető, mi minden elsajátítására nyílt lehetőség és szegedi hat hét során, amelyet a családtól (különösképp a férjtel, vőlegénytől) távol töltöttek.

A tanterv részleteiről való további nyilatkozásra nem áll elegendő információ rendelkezésemre (erről nálam sokkal többet tudna mondani az iskola két egykori vezetője, illetve tanára: Börcsök Ferenc és Ozvald Imre barátom). Inkább az épületről szólnék néhány szót. A Kereskedelmi és Iparkamara nagy múltú, patinás intézmény volt. Ez már akkor szembetűnt, amikor belépett az ember a lépcsőházba. A magasföldszinten jobbra hatalmas terem, menynyezeti beépítve pácolt fából készült könyvespolcokkal. (Még galériája is volt.) És rengeteg könyv, újság. Olvasmányélményeim alapján ilyennek képezem el egy tizenkilencedik századi angol klub olvasószobáját. Diszkrét hangulat és világítás, kényelmes bőrfotelek, csönd, meghittség. Az emeleti nagyterem gyönyörűen faragott pad-sorai ma is előttem. S ugyanígy a második emeletre fölvezető falépcső, amely éjszakánként, amikor a lányok-asszonyok hálótermükbe lopóztak (egy-egy kis kiruccanást követően) kísértetiesen nyikorogott.

Apám irodája az első emeleten volt, a Deák Ferenc utcára néző szárnyon. Nála láttam először ágyá átalakítható fotelt (fotelágyat). Íróasztalában még ott az előző tulajdonos iratanyaga. Többek közt egy részletes önéletrajz. Néhány mondata ma is emlékezetemben. Köztük a följánlíkozást közlik is. (Még néhány év, s 1955-ben kiderül, hogy az illető legénykorában annak a fiatalasszonynak udvarolt, akinek jómagam akkoriban csaptam a szelet. Hja, a dolgok összefüggnek. A magánszférában is.)

A hallgatóság meglehetősen vegyes képet formált. Régi kereskedő éppúgy akadtak, mint a mezőgazdaságból a bolti eladóságra átnyerelők. És persze fel-feltűnedezték a „deklassált elemek” (akkoriban így titulálták őket). „Államosítottak”, hivatalokból bétisztítottak, egykori katonatisztek. Valamiből ők is élni akartak. (Bármilyen furcsának is tűnt ez akkor egyes túlbuzgók szemében.) S az élet néha furcsa helyzeteket produkált.

Egy magas, barna nő képe ugrik elé a múltból. Lendületes léptel most is előttem. Járása egyszerű volt sportos és előkelő. Társnői már az első nap fölfigyelték rá, hogy fehérneműbe — aranyszálakkal — grófi korona van hímézve. Izgatottan kérdezték: — Hol szerezted? — Az enyém — felelte anyagi ártatlansággal a hölgy. A többi már elképzelhetik. Rendkívüli iskolagyűlés. Kizárás. Az ilyen egyedeknek nincs helyük a szocialista kereskedelem! Ésátöbbi, ésátöbbi!

Néha mindez újra eszembe jut. És sok más is, persze. Arcok, gesztusok, mozdulatok. Sőhajok, lihegések, fogadkozások. Miegyéb. Közben — arra sétálva — hallgatom a régi házból kiszűrődő diszko zenét.

PAPP ZOLTÁN